

Олекса Мартовичъ.

Мартовичъ Олекса народився 12 лютого р. 1871 въ сели Торговици, Городенського повіту, въ Галыччини; вчився въ Коломиї й Дрогобычи въ гимназїи та въ черновецькимъ и львівськимъ университетяхъ; теперъ адвокатуе въ Городку, близько Львова. На поле українського письменства Мартовичъ выступивъ р. 1889, колы въ Чернівцяхъ надруковано його оповидання — „Не-читальныкъ“; р. 1891 въ часопысы „Народъ“ появилось оповидання „Лумера“, р. 1892 въ

„Хлибороби“—сатыра „Иванъ Рыло“, р. 1898 въ „Л.-Н. Вистныку“—„Мужыцька смерть“ (російський перекладъ надруковано въ місячнику „Жизнь“ р. 1899); р. 1900 у Львови вийшла частына оповиданъ сього письменника окремо пидъ заголовкомъ „Не-читальныкъ.“ Р. 1897 Мартовичъ выдававъ часопысы „Громадський Голосъ“ у Львови.

Мужыцька смерть.

Иого называли Банатомъ, властыве жъ им'я його було Грыць. Банатомъ прозывали його тому, що винъ служивъ у війську на Угорщени въ Банати и не разъ расповидавъ про той свій побуть въ Банати.

Винъ бувъ жонатый у-друге зъ Калыною, теперъ Грыцьха, що мала въ одній нози „роматызь“ и безъ пальцы не могла ходыты.

Мавъ на́вычку шо недили впытыся.

Якъ упывався, то забувавъ зовсимъ, шо жонатый: все мавъ себе за вдивця та й згадувавъ першу небижку. Се тому,—такъ говорылы сусиды,—шо зъ першою добре жывъ, а зъ другою оженывся тилькы для того, шо господареви ніякъ безъ жинкы.

Шо недили торкотивъ Грыць. Выходывъ передъ хату на запущене подвир'я, поросле бур'яномъ, стававъ соби коло „калани“, шо зъ неи куры воду пють, та й торкотивъ.

— Де плить видъ вульци?—пытався самъ себе.—У кожного йе плить, а въ мене нема? А я жъ гиршый газда*) видъ васъ? Мо-ой, багачи!.. Нема плота, лышь поплотына! А давнійше бувъ плить. Ще за небижкы жинкы... Вона мени йисты варыла, якъ я його городывъ. Моя газдыня! Бувало—горожу плить, або передъ хатою шось роблю,—може ни?!—винъ говорывъ се слово зъ прытскомъ, наче бъ зъ кымъ перечывся,—а вона, бувало, небижка стане на порози та:—Грыцю,—каже,—ходы полуднуваты.—Я лышаю роботу,—може ни?!—ухожу до хаты. А ну! стоить стиль, застеленый билою скатертью,—може ни?! Святочна скатерть! А ну! стоить склянка на столи—изъ горилкою. Дае мыску яешныци, дае мыску барабуль у ющци, дае молoшну кашу, дае запашну кулешу зъ сыромъ. Якъ сонце. Йижъ, пый и веселься!

Та не лышь до плота чиплявся Грыць: винъ накладавъ соби такожъ зъ курмы та зъ воронамы. Навить нашому невынному псови, зъ лагиднымы и слъозавымы очыма, оброслому довгою козачою вовною, не дававъ Грыць спокойно перебигты.

Тажо и зъ прохожымы людмы заходывъ Грыць у бесиду.

Попередъ його хату переходывъ шо недили молодой парубокъ Петро, идучы до чытальни. Винъ бувъ секретаремъ чытальни, тай Грыць його за те ненавидывъ.

— А куды йдешъ, Петре?

— А куды жъ бы?—видповидавъ Петро.—Иду на танецъ. Давъ Богъ недилю, то въ свято хоче молодежи погратыся.

Грыць знавъ, шо Петро його дурыть.

— Ой такъ. Таже й я бувъ молодой. Може ни?! Але давнійше не такъ ишлы играшкы, якъ теперь. Тоди булы парубкы, а теперь шо? Саме дранты!

*) Газда—господарь, хазяинъ; газдыня—господыня.

— А хйба жъ тоди булы инакши люде?—перебывъ сердыто Петро.

— Но-но-но,—заспокоювавъ Грыць,—не за тебе байка, а за другыхъ.

— А други жъ яки?!

— Но-но-но! Ты не знаешъ, що кожный цыганъ свои диты хвалыть? Може ни? Я лышь такъ соби. Ты, Петре, якъ якыйсь казавъ, беры на розумъ. То не те, що гирши парубкы, але гирши часы насталы. Може ни?!

Теперь зверталося змаганя на зли часы.

— Та якъ то гирши часы?—пытався Петро,—що за гирши?!

— Такъ, що гирши!—впевнявъ Грыць.—Давнйше парубкамъ було лышь до играшокъ, а теперь шо? бида!..

— А хйба жъ тоди парубкы булы панамы, чы якъ?

— Но-но-но,—доказувавъ Грыць.—Таже то не туды. Давнйшь, бувало, якъ челядь збереться коло коршмы, то провадыть играшкы цилый день. А днына давнйшь не те, що теперь. Верем'я на двори таке, що ажъ сердце радуеться. Може ни?! Та й днына довша.

— А теперь якъ?—запытався Петро.—Таже, адить *), верем'я; а въ литку—то днына вдвое довша, якъ у зимку.

— Э, говоры! Верем'я верем'ю не ривне, то й днына дныни! А давнйшь, абы ты знавъ, то такы доба була довша. Може ни?! Бувало въ недилу якъ заведемъ танецъ коло коршмы, то потупцюешъ, небоже, до схочу, закымъ сонце зайде. Або якъ у Банати, бувало, выйдешъ на муштру, мой, якъ распустыть колоны по чыстимъ поли, то якыйсь разъ танистрою **) пидкынешъ...

— Та то, вуйку Грыцю,—перебывъ Петро,—не днына тому вынна, але выдко, що на танци охоты не було та й танистра була за-тяжка, що вамъ такъ навтямылося до заходу сонця.

— Що ты мени перечышь! Вже я тоби кажу самисиньку правду, що давнйшь цила доба була довша—и ничъ и днына, а теперь настае чымъ разъ коротша!

Петро засмйався.

*) Ади—дывы.

**) Танистра—ранецъ.

— Та се, по вашому, ще на таке зйде, що буде годына дныны, а годына ночи. А дали вже й таке настане, що не буде ни дныны, ни ночи, лышь хйба—разъ темно, разъ ясно, разъ темно, разъ ясно: мыгтитыме попередь очы, що люде бытымуться головами одынъ до одного!...

— Эй же бо ты, небоже! То ты берешъ мене старого на глумъ?!

Петро пишовъ, а Грыць нарикавъ на молодижъ и на чытальню.

Грыць бувъ бы въ недилю самъ до хаты никола не зайшовъ. Клыкала його двадцятылитня донька (ще видъ першой жинкы) Васылына. Вона пидходила тыхо босымы ногами ажъ до Грыця, сипала його за рукавъ та й шептала:

— Дьдю *)! ходитъ вечеряты!

Грыць обертався здывованый, хвылыну надумувався и йшовъ до хаты.

Видъ Васылыны несло на килька крокивъ кругомъ потомъ. Дивчата мыються що суботы лугомъ майже до пояса. Васылына очеvidно не робыла того, бо не мала часу: вона заступала въ хаты газдыню, та й робыла на лану, а мачуси не було въ голви, абы „дивка була змыта“.

— Такой я добрый-добрый, якъ молоко, — говорывъ Грыць, входячы до хаты, але його прыбытый выгядъ не показувавъ зовсимъ молошного настрою.

— Иги на тебе, пйяку!—видповидала йому Грыцыха зъ печи.— Ты зъ глузду зсунувся, що плетешъ,—не выдышь, що образы въ хаты?!

— Но-но-но, жинко, Богъ зъ тобою! Чоловикъ, якъ якыйсь казавъ, коче зажыты свита: на те Богъ давъ недилю. Цылый тыждень працюемо, якъ той казавъ, въ поти чола, а...

— Эй, робитныку мй!—ажъ заспывала Грыцыха.—Йды, йды, старцуне, ще колысь горилка въ тоби займеться. Та й то ни встыду, ни сорому не мае: вже, дидовидъ, одною ногою въ ями, а ще якъ залле соби пельку, то мало що хыбуе, абы по сти-нахъ не дерся!

*) Дьдя—тато, батько.

Грыць замуркотивъ шось пидъ носомъ, а потимъ вхопився обома чорнымы, костыстымы рукамы за голову, сивъ за стилъ, та й:—Убыла мене,—каже,—якъ кагла!...—Видъ заправленои чортъ-зна чымъ горилкы болила його голова.

Васылына подала йому вечерю та й пишла лагодыты постиль.

II.

Чы винъ бувъ піякъ?

Варвара, Павлова донька, дивка чорнява, висока й гнучка, напала була разъ середъ поля на Васылыну, бо Васылына десь ии по сели обсужувала.

— Ты обсудо якась!—крычала Варвара.—Росповидай липше по сели за себе та за свого дьядю-піяка, а не за мене, бо я тоби заразь кискы повысмыкаю.

Васылына дывылася звычайно въ землю, тымъ то вси казала, що вона „непевна“. Теперъ вона глыпнула на Варвару своимъ зызымъ окомъ.

— Брешешъ, Варваро! Я тебе не обсужувала, а до мого дьядя тоби зась!

— Брешы сама зъ псами, ты опуде вонючий! Ади, воня видъ тебе, якъ видъ тхора. А твій дьядя такы піякъ, — мали диты знають, що винъ піякъ.

Васылына видійшла. Ишла зовсимъ спокійно такъ, наче бь ничего й не сталося.

Варвара крычала ще ий на вздогинъ:

— Стережысь ты, зелепуго, стережысь мене, якъ вогню, бо якъ ще разъ учую за якусь обсуду, то роздеру тоби хавкы видъ уха до уха; середъ села роздеру!

А сусида Грыцева, стара Семеныха, спійняла була разъ Грыцевого сынка Мыколу въ своимъ саду на яблуньци. Зсадыла його видты та й выпарыла, не жалуючы долони.

Счынывся верескъ. Сусиды зазырала черезъ плоты. Выйшла й Грыцыха та й стала впевняты, що Мыкола взявъ лышь одноднисиньке яблуко зъ земли, а на яблуньку зовсимъ не лазывъ.

Семеныха ажъ руки заломыла з-пересердя:

— Гей, люде добри! Та черезъ се злодійкувате насиння ні-якъ буде стебельця на двори вдержаты: обнесуть, де що йе. Та й то малый злодій укравъ, а стара злодійка покрывае. Та ты, крыва

видьмо, вчышь дитей крадижки! Ты чоловіка звела ни на що! За першою небижкы Грыць бувъ порядный газда, а за тебе винъ и піякъ, и непотрибъ. А то, бигме, краще бъ йому було по-висытсыя, нижъ мавъ зав'язуваты соби свить изъ такою крывою видьмою.

Грыцьха замахнулась пальцею.

— А йды жъ ты, мерзо! Я тебе до суду завдамъ, що ты мене видьмою называешъ. Абы-сьте булы, люде, свидоми. (Пры симъ слови сусиды поховалысь по-за плоты). А я прысягну, що то ты видьма. Я знаю, що ты ходыла гола навкругъ хаты зъ макитрою на голови.

То була робоча днына: чоловікивъ не було дома, лышь жинкы.

Тому Семеныха балакала ще довгенькый часъ зъ Процьхою. Процьха годувала дытынн обвыслымы, зжовкымы грудымы та й прыповидала:

— Добре кажете, Семенышко, то вона звела Грыця ни на що. Який ставъ теперь! Соромъ межы люде показаться: та винъ и въ недилю въ чорній сорочци. Не дбае вона ни за чоловікомъ, ни за Васылыною. Дивци вже двадцятый рикъ, а люде не трапляються. А все черезъ неи.

— Погань, кажу вамъ! Таже я ще затымыла його першу небижку. Жылы, якъ той казавъ, у мырности и въ радости. Мавъ зъ нею двое дитей. Старша, Марія, та померла вже виддана за першою дытыною. А отся молодша, Васылына, та яка стала? Непевне воно таке: и въ очи чоловікови не подывытсыя, все въ землю. А всьому вона вынна!

— Грыць забанувавъ за першою небижкою; писля ии смерты та ходывъ цилый тыждень, якъ строеный: ни работа його не бралася, ни йида. Потимъ, що роботы, оженився. Та якъ бы жинка людяна. А то лучылась така помыйныця, що не то роботы зъ неи, але й доброго слова нема. Крива видьма та й решта!

— А вы жъ гадаете, що винъ чого роспывся? Таже за першою небижкы—де-де-де—господарь на все село. А теперь? Отъ гноба: и сама не здыхае, та й йому не дае жыты. Боже, просты мени! Отъ грихы!

Такожъ пан-отець Антоній мавъ Грыця за піяка. Незабаромъ писля того, якъ Грыць оженився вдруге, пан-отець за-кыкавъ його до себе.

О. Антоній бувъ старый чоловикъ старої школы, завзяты табачныкъ. Винъ належавъ до „твердыхъ Русынивъ“ *), говорывъ зъ жинкою й дитьмы по-польськы, а на мужыкывъ натыскавъ, абы не говорылы *це, цесе*, але *sie*.

— Учыть насъ сiяты!—говорылы люде.

Грыць увiшовъ до кимнаты, поцилувавъ пан-отця въ руку и ставъ оглядаты переляканымы очыма портреть Снигурського, що высивъ надъ бюркомъ: ище не выдивъ такого „страшного святця“.

— Слухай-но ты, Грыцю!—пан-отець кожному тыкавъ,—пытаюся я тебе, чого ты розпiячывся? Чы тоби не встыдъ: таже ты якыйсь газда!

„Газда“ глыпнувъ жалиснымы очыма на Снигурського.

— Просю Божой ласкы, та й вашой, та де жъ я? Лучылася пару разъ оказiя та—що правда—бувъ я трохы горилчаний, але абы ажъ розпытыся, то... бигме, я не те... не свидимъ **) та й уже.

О. Антоній заживъ табаки та й ставъ Грыця, якъ то кажутъ, псячыты:

— Ты сякий-такый, маешъ мени присягнуты видъ горилкы, розумiешъ?!

— Таже я розумиты розумiю, але присягнуты... то вже ни.

— Якъ? що? чому? Ты не хочешъ присягаты видъ горилкы?!

— Бо то зъ хлиба,—сказавъ Грыць непевнымъ, але переконуючымъ тономъ.

И зъ присягы ничего не було.

— Чекай-чекай ты, лайдаку: прыйде коза до воза!

Та й прыйшла коза.

— Узывъ пипъ на мене пизьму ***)—говорывъ Грыць до жинкы по якимсь часи, вернувшысь видъ хресту.

— Якъ, за що?

— А чы жъ я знаю!

--- Но, а видкы знаешъ, що взявъ пизьму?

*) „Твердымы“ въ Галыччыни звутся москвофилы.

**) Не свидомый, не знаю.

***) Пизьма—покутське слово, значыть: помста, завзяття; взяты пизьму—намирятыся до помсты, завзятыся на когось.

— Якъ видкы? Ади, охрестывъ дытыну Эрстыною!

— А ты жъ що?

— Та я казавъ: хрестить, кажу, Ярына, а винъ охрестывъ Эрстына.

По двоухъ рокахъ охрестывъ зновъ пан-отець хлопця Родіономъ.

— А якъ хлопецъ называется? Казавъ ты—що Мыкола?

— Таже я казаты казавъ, колы жъ бо мае на мене пизьму. Отъ и не нагадаты, якъ назавъ... Редьковою назавъ.

— Йой! а ты жъ що?! Та якъ—абы хлопецъ, звався Редькова?

— Иды, пытайся його! Я йому кажу—Мыкола, а винъ: хрещается, каже, рабъ Божый Редькова—та й решта!

Проте однако Эрнестыну вси звалы Ярыною, а Родіона—Мыколою.

Але Грыць не бувъ такой пиякъ, якъ други. Пиякъ звычайно той, хто пье въ корчми и хто пье завсигды: чы йе товарыство, чы ни; чы йе прычына пыты, чы ни. А Грыць не такъ. Винъ майже николы въ корчми не пывъ. Прыносявъ соби завсигды горилку до-дому. Лышь мавъ ту пияцьку прыкмету, що пывъ самъ, не дбаючи про товарыство.

Грыць „зажывавъ свита“ лышь у недилю. Буденного дня ходывъ у поле, якъ кожый. Та тилькы тоди майже николы не говорывъ.

Сусидъ Иванъ, що мавъ пысьменну жинку, розповидавъ не разъ, що Грыць, каже, выговорыться въ недилю на весь тыждень, та й цилый тыждень описля не потребуе говорыты.

Грыцыха черезъ „роматызъ“ не могла ходыты. Вона вично пряла.

Пряла въ село вовну й повисма, а за те доставала „межы диты“ то муки, то скорому.

Васылына була въ хати газдынею, але й на лану робыла. Двирський экономя, гербовый шляхтычь, що бувъ колысь высокымъ урядныкомъ, обикравъ касу й пишовъ на *utrzymanie rodaków*, уважавъ Васылыну майже за двирську наймычку. Колы треба було робитныка, то винъ прыходывъ до Грыця та й крычавъ зъ вулыци:

— Васылыно, а ты ще дома? Ты не знаешъ, що въ мене робота? Махай на лань!

Васылына заробляла стилькы, що ставало найматы плуга —у Грыця було два помиркы й городъ,—ну, та й Грыцеви на горилку.

III.

Се діялось по жнывахъ у середу. Було якець церковне свято; у поле никто не йшовъ. Въ громадській канцелярії сьдывъ пысарь Васыль пидъ образами за столомъ, вйть коло викна за столомъ, а Семень, касиръ и прысяжнй, дальшенько на ослони.

Громадська канцелярія була въ Семена. Винъ мешкавъ по однимъ боци, а другый видступывъ на канцелярію.

Вси дывылися зи спивчуттямъ на пысаря, що ажъ упривавъ, чытаючы якець пысьмо видъ старосты *). Та й мавъ чого вприваты.

Повитовый староста, ревный оборонецъ краевой автономіи, напастувався, якъ лышь мигъ, на раду громадську.

Громада, бачыте, завзялася та й выбрала до рады самыхъ протывныкывъ дидыча. Староста прызначывъ други выборы. Громада выбрала тыхъ самыхъ. Староста прызначывъ трети выборы та й прыйхавъ самъ до села на выборы.

Старый вйть перелякався: самъ першыи голосувавъ на новыхъ радныхъ. Переголосувало ще килькохъ, а старости здавалося, що то панська листа, **) та й зробывъ выборчыи маневръ, вынайденый польською шляхтою въ схидній Галычыни. Закинчывъ голосування, хочъ голосуючыхъ було ще килька кипъ.

— Решта не будутъ голосуваты, бо то сами лайдакы, — поришывъ староста й пойхавъ.

Колы жъ рада громадська зачала урядуваты, ажъ тоди староста доглупався, якъ винъ самъ себе въ дурни пошывъ. То-то жъ було нарикання!

— Та то сами лайдакы, розбійныкы, злодіи! Не вирь жадному хлопови, якъ псови. Я имъ дамъ, я имъ покажу!

Найгирше вышовъ на тимъ пысарь Васыль. Нова рада громадська видрядыла старого пысаря, котрый бувъ правою рукою

*) Староста въ Галычыни—якъ у насъ справныкъ.

**) Панська листа—кандидаты зъ партіи дидыча.

старосты та й обкрадавъ громадську касу, и выбрала Васыля. А Васыль въ пысарствѣ ще початковий чоловикъ. Тамошній учитель прывчывъ Васыля трохи „краевого языка“, то Васыль уже и знавъ, що *caszy zwierzchność gminna* не значыть: най громада ловыть раки, а *polesa sie* не значыть: быты по лыци,—але за те до урядовой стилизаціи не мигъ ніякъ прывыкнуты.

— Слухайте, Васылю,—говорывъ учитель,—вась те збывае, що на кожнимъ пысьми стоить усе на самимъ початку: „Высоке ц. к. *) министерство зарядыло рескрыптомъ зъ дня такого до числа такого, а высоке ц. к. намисныцтво **) зъ дня такого до числа такого“... а вась най те ничего не обходыть. Що вамъ тамъ министерство, намисныцтво?—вы чытайте самый кинецъ, тамъ йе те, що треба.

— А того жъ не треба?

— Не треба.

— А на що жъ пышуть?

— Гмъ, гмъ, на що пышуть?—учитель подумавъ хвылыну, на що пышуть.—А на що пышуть надъ і кропку?—тажъ ій безъ кропки не було бъ а, а тилькы і.

— Правда!...

Та тилькы Васыль никола не знавъ, що лышыты, а що чытаты, а тутъ староста тысне.

Тожъ Васыль привъ надъ пысьмамы, а прысяжний говорывъ до Семена:

— Ой такъ, такъ—чытаты, то не ципомъ махаты!

— А вы жъ якъ гадалы? Таже то працюеся головою!

До хаты ввійшовъ Грыць, темный та прыгноблений, зъ запалымы очыма. Выдко було, що слабый. За нымъ высокый, сывый жыдъ Борухъ. Його называлы—Коропъ, бо бувъ дуже худый. Грыць почавъ говорыты, не прывитавшыся—знакъ, що справа дуже важна.

— Просю вась, пане вйте, та й вы, пане пысаръ, та й вы, панове радни! Напередъ просю Божой ласкы, а потимъ вашои—дайте мени помичъ, зробить межы намы рядъ. Коропъ наважывся мене зъ свита зигнаты.

Коропъ замахавъ руками.

*) Ц. к.—скорочени слова: цисарсько-короливський.

**) Намисныкъ въ Галычыни—якъ у насъ генераль-губернаторъ.

— Я видъ тебе ничего не хочу, ты мени верны мои гроши!

— Видкы жъ я тоби, добрый чоловиче, гроши дамъ? Таже зъ колина не вылуплю. Зажды—я ще зъ села не втикаю. Розстараюсь, то дамъ.

— Чы жъ я тебе въ шью бью? Не маешъ—не виддавай!

— А чого жъ хочешъ? Бійся Бога, май серце, Борухъ! Чого мене рижешъ безъ ножа?!

— Та чекайте! Говоригъ за рядомъ—якъ зайшло, що йе межы вамы? Видкы жъ я можу знаты?—говорывъ вйть своимъ звычайемъ поволи й выразно, наче бъ проказувавъ молитвы малій дытны.

— То такъ було...—зачавъ Коропъ, але Грыць перебувъ:

— Чекай, най я скажу!

Вйть давъ першенство Грыцеви.

— Ты, Коропе, зажды, най Грыць говорять, а писля ты маешъ свое говорыты.

Коропъ не перечывъ:—Най говорыть Грыць.

— То отакъ було,—зачавъ Грыць.— Я зъ Борухомъ ничего не мавъ, у жадни интересы не заходывъ; за грунтъ, за поле не було межы намы й слова бесиды. Може ни?! Кажы, Борухъ, ось-де пры людяхъ, най чують „панъ начала,“ панъ пысарь та й люде. Кажы—такъ, чы не такъ? була межы намы бесида за грунтъ?

— Грыцю, ты говоры дали. Я свое скажу на кинци, — залоптивъ борзенько Коропъ.

— А я ось-де побожусь сто разъ, не разъ, передъ цилюю громадою, въ церкви побожусь коло престола,—и я побожуся, й жинка моя, й диты мои, що я Борухови за грунтъ а ни словомъ не пыснувъ. Хочъ най винъ прысягае, а хочъ най я прысягаю. Ось де кладить хрестъ, свитить свичкы, най прысягаю. А ни, то прыведить рабына, най Борухъ побожыться. Най винъ побожыться, що була бесида, а я побожусь, що не правда. Най винъ побожыться на свою душу, що була бесида, а я побожусь на свое здоров'я що не правда. Най винъ побожыться на свои диты, а я побожусь на свою маржыну *). Маю всього одно паця й коровку, а вже бы-мъ заразы на маржыну побожывся... Та й выдьте, пане вйте, и вы, пане пысарь, и вы, панове радни,—вы въ нашимъ сели уряд-

*) Маржына—худоба, говарь: коровы, волы, вивци, кони, то-що.

ныкы, а вже щобъ я зъ сього мисця не поступывся, щобъ мени руки покорчыло, щобъ мени очи билкамы стали на-верха, якъ я зъ Борухомъ за грунтъ хоть пuste слово заговорывъ. Що правда, то не грихъ. Може ни?... А сьогodни рано прыходыть Борухъ та й ни въ дви, ни въ тры каже, що мени грунтъ злицитуе *), говорыть, що я пидпысався йому на грунтъ: „Ты, каже, пидпысався мени на грунтъ“. Жинка колотыла на прыпичку кулешу, та якъ у Боруха се слово почула, то колотачъ й у рукахъ застыгъ. Ты мени, мой, жинку перелякавъ! Жинка до мене: ты сякий, ты такой, ты затерявъ грунтъ, ты лайдаку, ты пияку, ну — папложыть. Публика на все село!... Жинка въ плачь, диты въ плачь, а я ставъ ни живой, ни вмерлый... Се ошука, Борухъ, ты на ошуку взявся, бо я абы то, що за нигтемъ, то ни!...

Корпъ прыйшовъ до слова.

— Чекай, чекай, Грыцю, ты говорышь ни се, ни те... Отъ послушайте, пане вйте, що було межы нами...

— Ни,—достоювавъ Грыць,—за грунтъ я йому ничего не казавъ.

— Що тобі таке? Я за грунтъ тобі ничего не кажу.

— Отъ крутышь, а выдышь, що крутышь; не круты, Борухъ!

Коропъ ставъ нетерпелывый:

— Що хочешъ видъ мене? Я до тебе ничего не говорю, я соби до вйта. Слушайте, пане вйте! Винъ позычывъ у мене на Знесиння передъ десятима рокамы сто левивъ на проценты, бо казавъ, що мае довгъ сплатыты до банку. Я йому чекавъ-чекавъ за той довгъ, а винъ якъ не видававъ, такъ не видававъ. Я його запизвавъ до суду, а на термини винъ пидпысавъ мени злагоду, що мае мени вернуты до трьохъ рокивъ ратамы **) двисти левивъ. Винъ раты не поповнывъ, а я заинтабулювався на грунтъ. Винъ не платыть дали, а я хочю пустыты грунтъ на лицитацію. А щобъ люде не казалы, що я злый чоловікъ, то я самъ не буду грунтъ лицитуваты. Я продамъ банкови, а банокъ його злицитуе. Я йому прыйшовъ казаты по добру такъ, якъ чоловікови—верны мои гроши. А якъ ни, то я грунтъ продамъ на ли-

*) Лицитуваты — продаваты зъ аукціону.

**) Рата—выплата часткамы.

цитаціи. А щобъ люде не казали, що я злый чоловикъ, то я продамъ банкови, най банокъ твій грунтъ лицитуе. А винъ до мене...

— Що до тебе?—крыкнувъ Грыць.—Я до кожного! Хто бь мени зважывся мою дидызну, мою працю порушыты, то, ади, ось-де кажу пры людяхъ, сокырою гачу въ голову та й самъ иду до криминалу гныты, а ты йдешъ сыру землю грызты!

Теперь надійшла Грыцьха. Черезъ „роматызъ“ не могла вразъ изъ чоловикомъ иты та й прыпизнылася. До канцеляріи не входыла. Стала соби въ синяхъ, сперлася на одвирокъ, куделю встромыла за крайку и почала прясты, перехылывшы голову ажъ до канцеляріи, щобъ чуты розмову. До неи выйшла Семеныха—воны вже не гнивались—стала соби такожь у синяхъ и слухала розмовы нибы видъ нехотя. Бабське дило не до рады.

Тымъ часомъ Коропъ выинявъ пьсьмо и подавъ Васылеви-пысареви:

— Що то багато говорыты? Ось-де йе злагода, ты ии пидпысавъ у суди. Най панъ пысарь прочытають та най скажуть.

Панъ пысарь почухавъ голову. Винъ бувъ прыготованый, що, оглянувшы те пьсьмо мусытyme заявыты: „Я до сього не беруся, треба пана учителя.“ Але ни. Се пьсьмо було знайоме Васылеви. Коропъ уже прыносывъ ту злагоду до Васыля и Васыль видчытувавъ ии разомъ зъ учителемъ. Учитель выяснювавъ Васылеви, шб тамъ стоить. Се не була злагода, се бувъ дозвиль на реальну езекуцію. Васыль теперь старався лышь дошукатыся въ пьсьми того, що йому учитель говорывъ, та не мигъ ніякъ. Винъ чудувався лышь, якъ тилькы учитель въ тимъ пьсьми дочытався.

— Та що, вуйку Грыцю, злагода! Пидпысалы-сьтесе, що заплачте. А не платыте, то судъ йому дозволывъ заинтабуловатыся на грунтъ.

Грыць стысь плечыма.—Я на ніякий грунтъ не пидпысувався.

— Чы пидпысували-сьтесе, чы ни, то право такъ каже, що Коропъ може соби на вашымъ грунти пошукуваты свого довгу.

Грыцьха перехылылася черезъ одвирокъ:

— Якъ то може буты, щобъ право було для Коропа, а щобъ для насъ жадниського права не було?

— Такъ, такъ,—доправывъ Грыць,—право йе кожному однаке.

— Що жъ воно таке за право,—говорила Грыцыха,—та й видколы воно такъ на свити, абы виддаваты грунтъ из-межы дитей у жыдивськи руки? Я дурна баба, але мени здається, що право не може нікому грунтъ видбираты та й жыдови даваты.

— Я такого права не прыймаю,—сказавъ ришучо Грыць.—Якъ мени нема права въ громади, то я йду де-инде: я знаю, куды двери втворяються.

Теперь зачавъ говорыты вйгъ поволи й выразно:

— Та почекайте-бо. Я вамъ жадного права не можу робыты, бо вже судъ изробывъ: судъ старшый надъ мене. А зъ сымъ така справа, вуйку Грыцю. Таже вы затямылы небижчыка Гаврыла. Який бувъ багатырь? Пары йому въ сели не було. А що соби выстроишь? Зализь у банокъ, рать не поповнышь, та не пишло все господарство на бубень? Пишло! А такожъ выкрыкувавъ, що: —а ну, каже, най хто, каже, прыйде, то, каже, зарижу! А прыйхала комисія та й хату й увесь грунтъ виддала панови. Ще й дотеперь сыдыть у ній Кручка. Позычывъ—виддай, а ни, то прыйде комисія та й уже!...

— Таже я не перечу, щобъ гроши виддаты,—почавъ лагідно Грыць,—але теперь не маю. Видкы возьму?

Коропъ прыступывъ икъ Грыцеви.

— Кажы мени правду, видкы ты можешъ потимъ маты? Маешъ що продаты на двисти левивъ, чы маешъ видкы ихъ розстаратысь? Таже то не двисти крейцаривъ, то—сума! Я тоби скажу правду—мене кортыть купыты въ тебе помирокъ пидъ горою. Ты мени видступы помирокъ, а я тоби пидпышу, що межы нами злагода, що я заспокоеный. Одначе той помирокъ стилькы не вартъ, ниhto бъ тоби за нього стилькы не давъ.

Грыцыха закрычала:

— Я не зволяю! Що то за якась ошуканство?! Ты, Коропе, не пидходы мени чоловика: въ мене диты йе. Мы годуемо зъ того помирочка дитей та й себе. А ты, Грыцю, най тебе Богъ боронить! Гей люде! Що сей загадавъ? Що сей загадавъ? Хоче мене зъ дитымы зъ торбама на старистъ пустыты! Свитку ты мій гиренький!

— То не сылувана ричъ. Я соби свое пошукаю: роблю цесію на банокъ та най вась лицитуе.

Грыцыха впустила веретено та й ухопылася обома рукамы за одвинокъ:

— Якъ то може буты? Пане начальнику! Таже вы вѣтъ у громади, а вы мовчыте? Куды жъ се? Гей, люде добри! Та щобъ я черезъ лайдака зъ дитѣмы зъ хаты забиралася? Таже, адить, мы каликы!

— Вични каликы!—додавъ Грыць.

— Винъ що недили пѣчаты, а я зъ дитѣмы караюся та на старистъ пиду по-пидъ чужи плоты?! Наробивъ довгивъ, а мене зъ дитѣмы въ старци пускае! Таже васъ громада вѣтомъ настановыла, абы-сте робылы право межы людѣмы. А вы за биднымы людѣмы, за каликамы, не хочете обстаты?

— А якъ же жъ я обстану?—видповивъ вѣтъ,—заплатю за вашого чоловика, чы якъ?

— Та хто вамъ каже платыты? А якъ? Абы не було прыпору лайдакови, що пускае диты въ жебры? На що ты диты наплодывъ?!

Вѣтъ розсердився:

-- Мовчы, бабо, не теремкоты мени тутъ! Тутъ гминська канцелярія, не коршма! Тутъ урядкується!

Грыцьха на таки тверди слова, а ще урядовою бесидою, прытыхла, але журбу свою выльвала дали передъ Семеныхою на пив-шепотомъ:

— А дывитесь, сусидо, наплодывъ ворогъ диты та хйба йды до-дому та шый торбы на нього и на себе. Таже диты не просылыся на свить!...

Та й Семеныха такъ гадала:

— Ой правда, кумо, правда: дытына не просытыся на свить, та не просытыся.

— Знаете, кумко Семенышко,—говорила Грыцьха,—прышовъ сьогонди рано Коропъ... Я сыдила на прыпичку та й колотыла кулешу, бо я немична калика, я стояты негодна, абы пры якій роботы. Мыколка десь выбигъ на вулицю, а дивчыще (такъ называла Васылыну) засувала горшкы въ пичъ. Ярына нызала намысто, а Грыць робывъ щось у хаты, чы зубокъ до грабель тесавъ, чы... Отъ выдыте, бигме, я вже забула, такъ мени бакы забылы. Зъ розуму схожу. А Коропъ, знаете, входыть до хаты: добрый день—добре здоровля! Мени гей щось передчувалось, щось мени гей пидъ сердце пидступыло: що сей, гадаю соби, зранку хоче? А винъ такы до Грыця:—Шо, каже, Грыцю, робыте?—А що жъ бы? —каже Грыць,—далы мои газдыни ввечери пацяты йисты та й забулы цеберъ узаты. Паця влизло въ цебрыкъ та й, ади, выса-

дыло дно до-чыста. Теперь беры та грайся: уставляй дно, збывай обручи... Отъ, выдыте, нагадала-мъ: Грыць цебрыкъ збывавъ... А вы що скажете?—пытается Грыць Коропа.—А шо жъ бы? Ничого доброго,—каже Коропъ.—А мене зновъ гей-бы хто прыскомъ обсыпавъ.—Прышовъ я,—каже Коропъ,—абы вже бувъ разъ кинецъ изъ намы. Я чекаю тоби, каже, за гроши вже десятый рикъ, а тоби ни въ гадци видавання. Я прышовъ, каже, тоби сказаты, шо пускаю твй грунтъ на бубень. Ты, каже, зъ грунту вступайся, а мени мои гроши мусять буты.—А я, знаете, якъ се слово почула, то такъ, якъ бы мене хто довбнею по голови вгатывъ. Таки, кажу вамъ, кумко Семенышко, пустыла-мъ таки сльозы, якъ горохъ...

Грыцьха заплакала.

IV.

Якъ выйшли зъ канцелярѣи, то Грыцьха докоряла ще дорогою чоловикови. Грыць прыостававъ та й слухавъ мовчкы докоривъ, наче той вилъ, шо самъ наставляе шыю въ ярмо.

У Ивана на воротяхъ поставалы Ахтемій й старый Мыхайло. Вони приходылы шо свята и шо недили до Ивана. Мыхайло, самъ непысьменный, державъ у спилци зъ Иваномъ газету. Имъ вычитувала Ивановыха.

— Я бъ ий державъ самъ газету,—говорывъ Иванъ,—але шо жъ? То ще молоде—соромлыве дуже. Якъ бы ии други жинкы взяли на языки за газету, то вона бъ изъ сорому, видай, пидъ землю провалылася.

У сели не мае ни хто нѣякои тайны. А ще така справа, якъ Грыцева, шо його „Коропъ хоче зъ свита зигнаты“, то вона й малій дытны не була невидома. Тымъ то Грыцьха не росповидала всего на-ново.

— Иду, люде, иду торбы шыты!—прыповидала.—Затерявъ, запроторывъ усю працю. Адить: ворогъ пускае диты по-пидъ плоты!

Грыць спробувавъ боронытыся:

— Та шо жъ я? Коропъ наважывся на мое жыття!

— Вороже лукавый! Шо брешешъ?—перечыла Грыцьха.—Та тебе заставлявъ Коропъ шо недили пѣчыты? Та тебе Коропъ бывъ у шыю, абы-сь зычывъ у нього гроши?

Справди Коропъ не заставлявъ Грыця ни до чого,—не було що видповідаты, тому Грыць потягся мовчки за жинкою до-до-му. Коропъ вийшовъ зъ канцеляріи и, не зважаючи зовсімъ на люде, говорывъ самъ до себе по-жыдивськы. Михайло насився на нього:

— Коропе! Ты зъ громады жыешъ та й людямъ пакости робышь? Таже якъ бы люде на тебе не робылы, то ты бъ не мавъ зъ чого жыты. Ты обснуешъ чоловика, якъ павукъ, та й высысаешъ изъ нього кровъ, якъ павукъ зъ мухы.

Коропъ ставъ.

— Я впоминаюся за своимъ. Я йому давъ готови гроши на долоню. То моя праця, я ихъ ниде не вкравъ.

— Не вкравъ, але й не заробывъ. Мы, робочи люде, „продукуемо“ гроши, а вы, лехкобыты, ужыткуете.

Михайло мавъ звичку послугуватыся кныжнымы словамы, що ихъ выслухавъ зъ газеты. Винъ такъ прывыкавъ до тыхъ сливъ, наче бъ ихъ уже змалку перейнявъ та й бувъ переконаний, що кожний розуміе ти слова.

Иванъ такожъ вмишався до бесиды. Винъ Коропови выкавъ; взагали никого не ображавъ, але вмивъ чемнымы словамы зайихаты въ сами печинкы.

— Таже вы, Борухъ, уважайте, що въ Грыця диты йе. Вы його не пустыте въ нивецъ, бо йому вже не багато належыться, але його диты... Якъ вы чужымъ дитямъ, такъ Богъ вашимъ. Та чы не шкода дитей? Що вони мають покутуваты за ваши грихы? Таже вашему Михулови вже, видай, двадцятый рикъ, бо вже ослипъ на праве око!...

Вси тры злисно пидсмихнулыся. Жыды звичайно каличать сынивъ, абы ихъ звильныты видъ вйськовой службы.

Коропъ не почувався до гриха:

— Най покутуют диты за мои грихы: я ніякого гриха не маю. Впомынатыся за своимъ—то не грихъ.

Винъ видійшовъ, не зважаючи, що Михайло ажъ вогнемъ сыпавъ, такъ резонувавъ:

— Отакъ то люде сходятъ на биду! Та Грыць Богу духа выненъ: позычывъ сотку, вертай дви—такъ, якъ бы йому на обори проценты рослы. Кажуть—маешъ суды, боронься!... Якъ же бидному чоловикови бороньтыся? Разъ—не мае видкы (таже то коштуе), а друге—часъ гаяты. Прийшовъ на терминъ: погодимся, то й пого-

димся; двисти—най буде й двисти, лышь абы не було тяганыны. Але де тамъ?! Винъ теперь, ади, якои загнуть: банкомъ пужае, помирокъ бы бравъ. Достоту, якъ той дидько, що кажуть, якъ чоловикои прыкро та й не може соби рады дати, а дидько тыць шнурокъ у руки, ще й на шыю заложыть!

— А який ставъ маючий,—заговорывъ маломовный Ахтемій.— Та кажуть, що винъ у нашимъ сели такъ забагатывъ.

— На, маешъ!—перебывъ Михайло,—таже я тямлю, якъ винъ зайшовъ у наше село. Кажу вамъ, dranky не мавъ на соби. А якъ узявъ на гындель, то назбывавъ сумы суменни. Та й де винъ стилькы маества назбывавъ? Таже въ сели й не выдко стилькы маества.

— Якъ не назбываты, якъ лупыть зъ останнього,—сказавъ Иванъ.

— Та й нема тому ниякого прыпору,—говорывъ Михайло.— Чоловикъ, що працюе, то йому вже на роду напысано, абы зъ нього шкуру лупыты. Робыть вразъ изъ волонъ на ныви, а прыйдеться збираты—нема що. Поле не вродыть та хапайся хочъ бритвы: дають у банку, беры въ банку. Тысне банокъ, то ты пытай мылосерднои души, абы заратувала. Та й влучышь саме на порядного лупя, бо добрый чоловикъ такъ само мліе зъ голоду, якъ ты. Зализешъ лыхвареви въ руки, то ты господаръ зъ його ласкы—докы йому до вподобы, абы-сь бувъ господаремъ.

Иванъ прытакнуть:

— У суди такожъ нема рады: його право. Йому дадутъ вырокъ, а ты, бидный чоловиче, хочъ зъ мосту та въ воду!

— Та й то ще не смій тамъ рыбу ловыты, бо заарендувалы,—сказавъ маломовный Ахтемій та й засміявся мужыцькымъ смихомъ, що тилькы голосъ нибы сміється та й губы стягаються до смиху, але по облыччю зовсимъ не пизнаты, що то смихъ.

Щырый смихъ дуже ридкый та й тому винъ якось незвычайный. Щырымъ смихомъ сміється прымиромъ дивча до хлопця зъ любощывъ. Але люде кажуть, що воно не сміється, а тилькы шкирыться.

— Чого шкирышся, не выдышь, що ягнята въ озымыни?—крычатъ на таке дивча и вважають за бильший грихъ те, що воно шкирыться, якъ те, що не пыльнуе ягнятъ.

Вси тутъ постановылы пустыты Коропа въ газеты, хочъ Михайло бувъ переконанный, що всього того не спысавъ бы й на волоній шкуру.

Грызъ лежавъ слабый. Нихто не мавъ навить надїи, що винъ одужае. Прыйшовъ часъ—треба вмираты.

— Отъ Банатъ умирае,—говорывъ Михайло до Ахтемія.

— Та й я чувъ. Та вже нема йому виходу?

-- Де вы взялыся! Таже то старовына. Най лышь що найменьше та й уже по нимъ. То ще дивно, що ще доси калатається.

Килька день писля того зайхавъ до села здакуцыйныкъ*) за податкамы. По сели зойкъ и плачь—грабують за податкы. Се такъ само, якъ бы хто пустывъ чутку, що йде чума й холера й пожежа. Одного обибралы до сорочки, въ другого забралы муку зъ корыта, а Дмитро на щастя два мисяци тому погоривъ. Прыйшовъ до нього здакуцыйныкъ, а въ нього хата нова: чотыри стины ще немащени. Колы жъ бо чортова овечка на городи забляла. Здакуцыйныкъ за голосомъ—ажъ пасеться на городи овечка, та й двое ярчатъ коло неи, ще й копычка синця стоить.—„Твои вивци?“—„Мои!“—„Твое синце?“—„Мое!“—„Забираймо!“—Та й забралы зъ прысяжnymъ.

Дмитро почухавъ голову:

— Кротъ твою, гаде! Чого я такой дурный?! Та не выгнаты мени було вивци въ поле!

Йому, розуміється, не лышылося ничего иншого, лышь жинку налаяты. Жинка такожь не мовчала, то Дмитро въ той спосибъ розважывъ свое сердце. Потимъ прыйшовъ до переконання, що йому властыво було не жинку, але здакуцыйныка налаяты. Выйшовъ зъ намиромъ питы впытыся, але потимъ обрадывся, що липше видвидаты слабого Грыця. Одно, що Грыць йому ридня, а друге, що все лекше, якъ выдытыся чоловика нещасливыйшого видъ себе. Пишовъ до Грыця.

У хати сьдылы на лави вїтъ и Семень, а въ синяхъ велькый Мыкыта та й малый Мыкыта. Обыдва ровесныкы, ще дуже молоди газды. Обыдва втеклы видъ хаты въ новыхъ кожухахъ. Кожухы однаки. Та на велькымъ Мыкыти бувъ той кожухъ кожушыною, а на малымъ Мыкыти бувъ той кожухъ кожушыщемъ. Велькый Мыкыта державъ руки на жывоти, а малый Мыкыта державъ руки на крыжахъ.

Грыцыха сьдыла на прыпичку. Хору ногу, обвынену въ кусныкъ старои опынкы, перев'язанои чорною крайкою, держала на стильци. Шкромадыла барабулю.

*) Здакуцыйныкъ—збирщыкъ, що одбирае податкы.

Грыць лежавъ на постели—жовтый, якъ вискъ. Очи мавъ прыжмурени, нібы спавъ. Виддыхавъ тяжко.

Дмытро ставъ соби коло Мыкытивъ.

Війть боявся, абы йому котрый не поставивъ отсе питання:—
Що вы за вїять, колы зволяете на таке лупїйство въ сели?— То-
му балакавъ зъ Семеномъ за збижжя.

— А я вамъ кажу,—говорывъ вїять поволи й выразно,—що
нове збижжя, то воно не до нашого поля. Правда, воно выдат-
нїйше, але, напрыкладъ—зводиться борзо. Возьмить цаське жыто.
Якый изъ нього хлибъ? Чорный, якъ свята земля. А зъ простого
жыта, вважаєте, то хлибъ билый, якъ пшенышный, пытьлований.
Я ще маю видъ небижчыка дьыдя просте жыто та й ще жъ його
не змишавъ. Навмысне держу—на пам'ятку. Такый, кажу вамъ,
хлибъ, якъ колы паска! Та й цаське жыто—йому, вважаєте, въ насъ
за студено. А ну, якъ нема снигу, а добрый морозъ шарне, то за-
разъ цаське жыто—дывиться, а воно згорило, изжовкло. Бо воно
голе: на-верху. А ну возьмить просте жыто,—воно вже ридко де
йе, въ нашимъ сели лышь у мене,—то воно отъ якъ у кожуси:
зерно въ середыни, глыбоко. Не боиться ни студени, ни морозу.

Грыць расплющывъ очи, а Грыцьха до нього заговорила:

— Грыцю! Ади, люде прыйшли на тебе подывытыся. Прыйшли
тебе видвидаты. Пизнаешъ людей?

Грыць видповидавъ тыхымъ голосомъ. Въ середыни бесиды
часто зупынявся.

— А чому жъ бы я людей не пизнававъ? Та що я зъ глуз-
дивъ зсунувся? Дякувать людямъ, най имъ Богъ заплатыть, що
видвидалы слабого. Якъ одужаю, то й я имъ у прыгоди стану.

— Ой, уже тоби зозуля не буде куваты!—сказала Грыцьха.

— Що жъ бо ты, жинко?... Таже я ще, Богу дякуваты, не
вмираю. Я ще гадаю самъ помирокъ пидъ синожатымы выораты...
Отъ пиду до Семена та мени плуга дадутъ. Дасте мени, куме
Семене, плуга? Я вамъ видроблю въ сапаня.

— Чому? Дамъ. Абы здоровля!—видповивъ Семень.

— А выдышь, жинко? А ты бъ мени за живоття похоронъ
справляла... Отъ подай мени липше воды, бо мене спрага пече.

Грыцьха зачала рушатыся, абы встаты й воды податы, але
велькый Мыкыта не давъ їй рушытыся.

— Сыдить, Грыцьхо, сыдить. Заки вы зъ своею ногою рушы-
теся, то Грыцьцеви вже й видхочеться воды.

Винъ узявъ кварту, набравъ воды та й понисъ Грыцеви. Грыць пидсунувся поволи выще на подушкы и пиднявся трохы. Губы йому такъ изжовкы, що не можна було видрижнаты ихъ видъ лыця. Здавалося, що нема въ нимъ и крапелькы крови. Узявъ кварту, але не мигъ удержаты; якъ бы бувъ Мыкыта зъ другого боку не державъ, була бь кварта полетела на землю. Мыкыта нахыливъ йому кварту до губивъ, якъ малій дытыни. Грыць прыклавъ уста до кварты, але й не пизнаты було, чы хочъ покушавъ воды. Напослидокъ лышывъ кварту Мыкыти въ рукахъ, а самъ подався обезсылений на подушкы. На давне мисце и не пробувавъ зсуватися. Виддыхавъ тяжко. Крапли поту выступылы йому на чоли.

— Дякуваты, Мыкыто,—шептавъ Грыць.—Добра вода... студена... То-то мене пидкрипыла...

Грыцьха глядила уважно на чоловика. Вона выдила, якъ винъ пожовкъ, якъ руки йому не служылы, якъ потимъ упавъ обезсылений на подушкы.

— Чоловиче, чоловиче! Чого дурышь самъ себе? Таже ты—трупъ. Ади, виддыхатыся не можешъ, такъ змучывся тымъ, що трохы пиднявся. Тебе вода пидкрипыла? Ты чуешъ води смакъ? Чоловиче, кого хочешъ обтуманыты?! Таже тебе гарячка мучыты!

Грыць звернувъ на жинку змученый поглядъ:

— Жинко добра... отямся... Богъ изъ тобою...

Але Грыцьха не зважала на те:

— Таже вмрешъ, чоловиче! Що крутышь Божымъ свитомъ? Ади, чуты видъ тебе трупомъ. А мене якъ лышаешъ?—говорила кризь плачъ.—На кого диты лышаешъ? Пидуть по-пидъ чужи плоты. Таже грунтъ задовжений. Пиде весь на бубенъ. А видкы жъ я ще тоби на похоронъ визьму? за що тебе поховаю? За свои сльозы? Таже по твой смерти ще треба буде видумерщыну оплатыты. Та абы премъ*) що лышылося писля твоеи головы, то пиде все на штемплы та й на нотари. Бо я не годна заробыты: я—калика... ты не выдышь?... На чью голову мене лышаешъ? Чы я годна довгы сплатыты, чы я годна податкы заплатыты, чы я годна видумерщыну оплатыты, чы я годна диты выговуваты, чы я маю хочъ за що тебе поховаты? Певне, лекше

*) Дійсно, справди.

бъ и мени питы въ сыру землю, але диты... На кого диты по-кыдаешъ?

Грыць зновъ повернувъ на ню змученый поглядъ:

— Жинко добра... чого хочешъ видъ мене? Таже я ще не вмираю... То ты мене въ грибъ загонышь, бо грызешъ мене.

— Я тебе въ грибъ загоноу? Ты мени таке вповидаешъ? Таже я бъ тоби свого здоровля вдиыла, якъ бы могла. А ты жъ не знаешъ, що насъ чекае писля твоеи головы? Ты не знаешъ, що диты небижчыка Гаврыла та валялыся цилый мисяць, якъ песьята, по-пидъ людськи плоты?

Тымъ часомъ у синяхъ зачалы розмову. Зразу шепотомъ, а потимъ чымъ разъ голоснійше.

— Бида, мой, мужыкови!—говорывъ велькый Мыкыта.—Такъ узялы його въ крепы, що й умерты ниякъ. Заслабъ чоловикъ та й лышь чекае, колы надійде смерть та духъ изъ нього выпре, ажъ тутъ—не смій умираты та й решта!

— А ну, абы такъ паны або жыды,—сказавъ малый Мыкыта,—то хочъ най уси вымирають що до ноги, то нихто имъ не заперечыть. Хочъ най ихъ холера вытысне до лапы, то кожному зась!

Та й Дмытро вмишався до розмовы:

— Або най конае й десять литъ, то вильно. А мужыкови ни, бо заразы коштуе. Або махай заразы, а ни, то вставай до роботы!

Малый Мыкыта ставъ допикаты Дмытрови:

— А вамъ бы, куме Мытре, жинка такожъ не дозволила вмираты. Зъ васъ сьогодни тяглы душу за податкы, а жинка бъ сказала—зажды, мой, сплаты-но ты впередъ податкы, а потимъ умрешъ.

— А вы жъ гадаете,—видгрызся Дмытро,—що выховааетеся зъ кожухамы? Отъ лышь вырне здакуцыйныкъ та стягне зъ плечей!

Велькый Мыкыта не зважавъ на Дмытрову бесиду:

— Эй, та кумъ Мытро порадылы бъ соби! У ныхъ лышывся ще на горыщу, одынъ сирякъ та й одни чоботы. А кумъ Мытро якъ бы наважылыся вмерты, то заждали бъ пидъ зиму, якъ на двори така фуфела, що носа на двиръ не показуй. Тоди бъ вбулы чоботы, сирякъ на себе та й—зажды-но, жинко, я хочу тоби воды прынести. Та намистъ воды та зашыються въ сино, а въ сини вмруть може липше, якъ другый на постели!

— Якъ бы то сино!—сказавъ Дмитро.— А то ворогъ обы-
стывъ мене сьогодни геть изъ усього. Я прссюся:—Лышить хочъ
сино, таже въ мене вивци: що я имъ у зими йисты дамъ? А
вивци держу на податокъ.—А винъ мени вповидае:—Не журыся,
каже, чоловиче, вивцями—мы й вивци заберемъ... Та й забравъ и
вивци...

Въ Грыця зболили в'язы, бо винъ дуже невыгідно лежавъ:
плечи на подушци, а голова скрывлена пидъ стиною. Винъ нама-
гався зсунутыся назадъ на давне мисце: вхопывся одною рукою
за бичну дошку видъ лижка, а другою вперся на дно постели.
Але не мигъ ніякъ.

Велькый Мыкыта пизнавъ, чого Грыць сылується. Увійшовъ
до хаты та й заклькавъ малого Мыкыту:

— Ходить, Мыкыто, та поможемо Грыцеви поправытыся на
постели. Вони эле лягли та в'язы ихъ зболили.

— Дякувать, Мыкыто,—просывся Грыць,—дякувать... Я самъ,
не трудиться... Що жъ то? невелька ричъ.—изсунутыся... Лы-
шить, я самъ...

Грыцыха знову вдывылася уважно на слабого. Обыдва Мы-
кыты взяли його за руки, якъ малу дытыну, та й поклалы ныжче.

— Ты самъ?—сказала Грыцыха.—Ой уже тоби самому ничего
не робыты. Вже ты самъ и крокомъ не поступишыся.

Обыдва Мыкыты вернулысь назадъ до синей та й кинчалы
розмову.

— Кумъ Мытро,—говорывъ велькый Мыкыта,—вже бъ давно
въ раю раювалы, а жинка черезъ чоботы та й черезъ сирякъ и
на двиръ бы не выйшла.

— Ой у раю раюваты!—сказавъ Дмитро.—А може то занесуть
отамъ на цвынтаръ та й аминь: гный у ями та й решта! Нибы
то хтось запевне доконався, що люде саме по смерти раюють.
Або може рай не для хлопа. Кручка жъ не казавъ, що мужыкъ
не мае души? Мужыкъ, каже, пры смерти та выпускае такъ па-
ру зъ себе, якъ худобына.

— Та й вы соби погадайте,—говорывъ малый Мыкыта,—де
мужыка по смерти примостыты? Пана—инакша ричъ. Бо що жъ?
Панъ або злый у Бога, або добрый. Добрый панъ наймае службы,
роздае на бидныхъ, ховають його зъ десять попивъ, то-що. Бо
мае видкы. Такого заразъ по смерти до раю. А злого въ пекло.
А зъ мужыкомъ же що зробыте? Мужыкъ дурный. Винъ нибы

знае, якъ Бога хвалыты? Ходыть до церкви, бо други йдутъ, та й хрестыться, гейбы видъ мухъ обганявся. На бидныхъ не роздае, бо й самъ бы взявъ, якъ бы найшовся такой дурный, щобъ мужыкови щось давъ. Попы не видмолюють, бо не мае за що службы найматы. То такъ од лукъ параграфу належалося бѣ йому на саме дно до пекла. Але жъ бо зновъ давай його тамъ до пекла, колы винъ и тутъ мавъ. Та нибы до чого вмираты, якъ на таке саме? А такъ липше—най згыне, якъ худобына, та не буде зъ нымъ на суди морокы!

— Отъ маєте, якъ бы такъ кумъ Мытро крадькы видъ жинкы вмерлы. Та до раю имъ ніякъ, бо параграфъ не пустыть: таже безъ сповиди бѣ вмерлы. А до пекла нема рации ихъ даты, бо що жъ вони кому злого зробылы? Що погорилы, то невеликый страхъ: таже й церква може погориты.

Дмытро махнувъ рукою:

— А зрештою, хочъ бы мене дали до пекла, то гадаете, що пизнавъ бы, чы то пекло, чы рай? Почувъ бы, може, що трохы инакше, якъ на земли, але хто знае, чы не було бѣ липше. Та й що жъ бо то за пекло? Нема кары та й нема пекла. Отже краще най тамъ у ями зогню, та по смерти не будутъ сендзіи заходыты въ голову, що зо мною робыты.

Вси тры пидсмихалыся мужыцькымъ смихомъ, що тилькы голось нибы сміється та лице стягається до смиху, але по облыччу зовсимъ не пизнаты, що то смихъ. Такой смихъ не перебувае й не зупыняе розмовы. Грыцыха шкромадыла барабулю. Вси въ хати слухалы тои розмовы зовсимъ байдужно. Тилькы Грыць часомъ зитхавъ...

VI.

Кильканадцять днйвъ писля сього прыйшлы видвидаты слабого Семеныха зъ Процыхою та Иваныха. Семеныха сыдила пидъ викномъ на лави, а Иваныха зъ Процыхою стоялы коло дверей. Молоденька Иваныха дуже несмильва. Страхъ йй прыкро було, що дуже велька: Процыха сягала йй пидъ груди. Иваныха почувала себе ніяково, бо килька разивъ глыпнула въ бикъ на Процыху, не выдила ничего, тилькы Процышыне волосся. Ще й те ии непокоило, що не могла найты слова розрады для Грыцыхы. Семеныха й Процыха говорылы, а Иваныха рум'янилася.

Грыцьха сыдила на прыпичку зь опертою на стильци хорою ногою та пряла.

— Сусиды мои, сусиды!—прыповидала.—Вже жъ я довго зь вамы не буду сусидуваты. Вже жъ бо я пиду зь дитьмы по-пидъ чужи плоты. Заберуть чужи люде мою працю. Цилый вискъ свій я гарувала, ночи не досыпляла, робыла тяжко, якъ та худобына, та й не соби, не соби...

— Кумко Грыцьхо,—потышала Семеныха,—не завдавайте соби жалю. Таже Богъ ласкавъ та й люде не татары. Йе други, що ще не такъ бидують. Та то вже хрыстьянынъ прыходять на свить, абы бидуваты.

— А вы жъ гадаете,—говорила Процьха,—що въ насъ гаразды, що мы не на такой стежци? Ой кумко, кумко! Таже бидно дїеться, такъ бидно, що прыдеться зь голоду вмираты. Але хрыстьянынъ жые надїею: тручае биду, якъ може. Усе — най-но та най-но, Богъ ласкавъ, якось то буде, а то все чымъ разъ тиснійше та тиснійше. Хрыстьянынъ гаруе цилиське жыття. Отакъ цилый тыждень, якъ виль у плузи. А все—абы здоравли, то якось перебудеться.

— Тымъ бо то, Процьшко,—пидхопыла Грыцьха, — абы здоравли! А вы жъ не выдыте, яки въ насъ гаразды? Я немична калика та й нема вже мабутъ на свити такой души, абы мени раду дала. А Грыць—сьогдни-завтра...

— Эй, не говорить, кумко,—казала Семеныха,—не гнивить Бога. То все Божа воля. Мы вси пидъ Богомъ ходымо.

— Якъ не говорыты, сусиды, якъ не говорыты? Таже адить, який страшный ставъ. Трупъ. Теперь ище въ дныну по божому, але колы бъ уздрилы та почулы въ ночи. На сылу видклькую видъ смерты. Такы, кажу вамъ, якъ зайдеться, то конае, кажу вамъ, дїйсно конае. Я лышь дывлюся за свичкою. Не сплю я, сусиды, ночамы не сплю, лышь наслухаю, чы вже не по всьому. Сеи ночи заснула-мъ на годынку та й то, знаете, на сылу: сонъ изломывъ. Та й снылося мени таке страшне-страшне: сердце вищуе, що вже не довго потягне... Десь я нобы йду до миста та й прышла-мъ до могылокъ а то саме коло червоного хреста; дывлюся—а я десь стою на высокой гори, та й гадаю соби: якъ же я, гадаю, сю гору перейду, колы я калика? Гадаю соби: буду хапаться руками корчивъ та й буду поволи спускаться—можетъ якось излизу. Я, знаете, хапаюся руками корчивъ та й спускаюся все

ныжче, а то десь видкысь узався потикъ такой, кажу вамъ, каламутный, ажъ чорный. А въ тимъ потоци рыбы такой, ажъ кышыть. А та рыба десь така гыдка та страшна, що ажъ мене лякъ узавъ. Кажу вамъ, ота рыба десь пидскакуе та й у води ходыть переверци, а все роззявляе пашеку таку, якъ у пса, та й кланцае зубамы на мене, якъ бы хотила мене прожерты. Я десь ажъ трясуся зо страху та й усе намагаюся ныжче спустытысь, але такъ потыхеньку, абы та рыба не вчула. Але я нибы й пылуясь та й усе на мисци, а якъ лышь дотулюся до корча, то такой шелестъ, гейбы хто тягнувъ галуззя дорогою. Най буде, гадаю соби, що хоче, але я мусю видсы тикаты. Беру я та й спускаюся дали та й лучыла-мъ, знаете, на каминь. Господы! якъ урижуся десь головою до каминя, ажъ зубы задзеленькотили. Я маць за зубы, а зубы вси повылиталы. А та рыба, знаете, десь вылазыть изъ того потока, така якъ гаддя. У мени сердце замлило. Я выпустыла зо страху корчъ изъ рукъ та й падаю десь у якусь пропасть... Знаете, збудылася та такъ зиприла, що була мокра, якъ скупана. Двери видхылени, холодъ тягне на мене, а голова та й зубы такъ въ мене болятъ, ажъ лупають. Сила я, знаете, на прыпичку та й розгадую, що бъ сей сонъ мигъ значыты. Вода каламутна, рыба, зубы выпадають—та се смерть, нехыбна смерть! Загадала я соби таку довгу-довгу думку, що ажъ забулася. Диты сплять, Грыць виддыхае такъ тяжко та стогне... Диты мои, гадаю соби, що зъ вами буде? Пидете по-пидъ чужи плоты, а якъ пидростете, то пидете на службу до пана, або до жыда. Краше, щобъ вы впередъ повымиралы, то такъ бы мени тяжко не було. Разъ бы виджалувала та й по всьому. А выдывлюваты очи цилый свй викъ, якъ диты валяються по-пидъ чужи плоты, якъ у двори, або въ жыдивъ немьти та нечесани молодой викъ зробляють, то—сусиды мои—тяжко, то дуже тяжко... Що ихъ чекае на панськй служби? Закры молоди, закры годни—робытымуть, а якъ испадуть трохы зъ сыль, то забирайся, шый торбы та лизь добрымъ людямъ въ очи, абы помылувалы букаткою хлиба. Загадала я соби таку довгу думку та такъ мени тяжко стало, якъ колы бъ хто мени нижъ у сердце встромывъ. Отакъ я загадалася та й наслухаю, що Грыць робыть. Слухаю, а винъ такъ тяжко сопе, якъ бы вже конавъ.

— Грыцю, ты спышь?—кажу.—Ни, не сплю,—каже.—Може, кажу, засвитыты свитло, може тоби що треба?—Ни, - каже,—ничого

не треба, мени лекше.—А я знаю, сусиды, що винъ мене дурить. Прыкро йому, прыкро дуже, що загнавъ насъ у таку биду.

— Выдышь, Грыцю,—красно выражаешъ диты. Ярына пиде до двора дивуваты. Люде показуватымутъ на ню пальцями, якъ на остатню. А Мыколку тягатымутъ шандари за волоцюзтво, такъ якъ тягалы дитей Дзиня-цыгана.

— Йой-йой, жинко, що робышь зо мною?—проговоривъ Грыць, сылючысь обернутыся до стины. Але не мигъ. Похылывъ тилькы голову въ той бикъ, де стина.

— Та бо вы, кумо, лышитъ ихъ, не допикайте,—говорила Семеныха. Таже то ще не те... Ще не такъ люде слабують, а однакъ выходять. Та й Грыць ище одужають... Богъ ласкавъ...

Грыцьыха не дала переконаты себе.

— Що жъ бо вы, Семенышко, говорыте? Таже я бы була рада, абы одужавъ. Та що зъ того? А вы жъ не выдыте, який ставъ? Шкура та кисткы. Тамъ уже нема кому выходыты. Абы премъ и лекше стало, та кому тамъ жыты?

— Этъ, говорыте! Зарисъ чоловикъ, неголений та й такый, якъ старецъ. А ну, якъ бы обголывся, то би-сте й не пизналы!

Грыць повернувъ голову та й вдыввся слъозавымы очыма на Семеныху:

— Добре кажете, кумо. Дай вамъ Боже здоровля. Та я вже тры недили неголений.

— А якъ же, а якъ же! говорила Семеныха.—Тагы треба пидголытыся. А що жъ? То такъ уже ведеться. Но, а якъ же! Таже то й исповидатыся треба, та якъ неголеному?

Грыць повернувъ голову назадъ икъ стини та й прошептавъ.

— Та якъ? Чого мени сповидатыся?... Таже я ще не вмираю.

— То ничего, ничего! — видповила Семеныха. — Але хто знае, чые завтра? Исповидатыся треба. Чоловикъ не знае, на чимъ стоить. Сповидъ ничего не завадыть. А ну, не дай Боже чого... Кто те може знаты?

Грыцьыха зитхнула:

— Ой, треба-треба! Добре кажете, кумо. Я вже се видъ давна соби миркую. А ну жъ зайдеться въ ночи та й по нимъ? А потимъ люде говорытымутъ, що черезъ мене несповиданий умеръ. Отъ я такы пиду до ксьондза, най исповидае. А вы скочте, Иванышко, за своимъ, най прыйде пидголыты.

Семеныха встала зъ лавы:

— Та вы, кумо Грыццо, сьдять: вамъ мука ходыты. Я йду до-дому, визьму кожухъ та й сама пиду. Заки Иванъ пидгольть, то я вже й вернуся.

Проццо пишла такожъ зъ Семеныхоу.

Иваныха лышылася сама. Мала щось важне сказаты, але не могла зважытыся. Вона була мягка на сердце, а до того ще недавно виддалася та й не прывыкла ще межы людьмы такъ поважно говорыты, якъ молодыци. Дожидала, щобъ ии Грыццо взяла на розмову. Але Грыццо не зважала на ню,—вона говорыла до Грыццо:

— Выдышь, Грыццо, не маешъ уже що крутыты Божымъ свитомъ: чужа жинка казала тоби высповидатыся. Запроторывъ-есь циле господарство, загыривъ-есь усе маество, затерявъ-есь де що було, загонышь насъ у нужду та въ злыдни.

— Ты то, жинко,—прошептавъ Грыццо,—точышь мени печинки, якъ червакъ, день-у-день.

Грыццо заздрила Иваныху коло дверей:

— Пидить-но, Иванышко, зъ ласкы своеи за Иваномъ.

Иваныси сердце въ грудяхъ забылося:

— Я заразъ... Я прыйшла вамъ сказаты, що вже йе газета. Тамъ стоить за Коропа та й за Грыццо...

— Якъ?—здыувалася Грыццо.—Ага, правда, що вы чытаете газету!

Иваныха зарум'янилася, похылыла голову та й закрыла лице рукою.

— Та що тамъ стоить?—запытався Грыццо.

— Що Коропъ не по правди прыйшовъ до маества, та й ще хоче васъ не по правди лицитуваты.

Грыццо подывывся на жинку зъ докоромъ, а Грыццо запыталася:

— Та видкы вони довидалыся въ газети?

— Петро Павливъ напысавъ. Михайло тай Ахтемій тай Иванъ проказувалы, а винъ и спысавъ. Напысалы, що все пидъ присягою визнають.

— То-то добри люде!—сказавъ Грыццо.—Дай имъ, Боже, прожытокъ щаслывыи. Эй, якъ бы навидався колы до мене Петро, абы йому подякувавъ красно. То-то добрый хлопецъ!

— Я йому перекажу Варвароу, вона до насъ прыходыть.

— Перекажить, Иванышко!—обизвалася Грыцьха.—Варвара у вась буває: вы, здаецься, обыдві на газети чытаеце.

Сымь словомъ Грыцьха добыла Иваныху. Иваныха обернулася борзенько, та й зитхнула тяжко, ажъ захлпала.—Побижу я за Иваномъ!

Але Иванъ саме въ тій хвыли надійшовъ зъ брытвою. Йому переказала Семеныха, абы пишовъ Грыця пидголыты. Иваныси лекше стало, наче бь чоловікъ прыйшовъ видбороныты іи видь вовкывъ.

— Хотите обголытыся, Грыцю?—запытавъ Иванъ.

Грыцьха видповила намисть чоловіка:—Та най пидголытыся, бо треба выповидатыся.

Грыць посумнивъ:

— Эть!...

— Не журитьсѧ, Грыцю!—потышывъ Иванъ.—Вы ще жинку набьете!... Отъ якъ вась пидголю, то жинка ще схоче потанцюваты зъ вамы!

— Богъ бы за вась говорывъ!...

VII.

Незабаромъ писля того видвидавъ Петро слабого Грыця. Не було никого дома, бо Грыцьха понесла десь пряжу въ село; зъ нею пишла й Ярына. Васылына робыла на лани, а Мыколка, якъ звычайно, грався зъ дитьмы на вулыци.

Грыць дуже ошукався на Петри. Петро не знавъ йому ничего сказаты про лицитацію.

— Я напысавъ до газеты. Мыхайло тай Ахтемій тай Иванъ проказувалы, а я напысавъ. Варвара переказувала, абы я прыйшовъ, та й неня казалы.

Отъ и все, що дызнався Грыць видь Петра. А надто Петро наче боявся—Грыць бувъ такый страшный. Петро дывывся бильше на образъ, якъ на слабого. На тимъ образи бувъ змальований на скли св. Мыколай изъ зачудованымы очыма. Але Грыць мавъ прыхильнисть до Петра ще видтоди, якъ Иваныха расповила йому за допысь. Винъ вдывывся на Петра сльозавымы очыма тай прошептавъ:

— Нема... нема вже мени виходу... Ой нема... Я чоловікъ старый—уже виджывъ свсе... Чась у яму...

Оглянувся боязко по хати, наче бь зрадивь якусь вельку тайну та боявся, чы хто не пидслухуе його. Та въ хати никого не було и окримь Петра никто сыхъ сливъ не чувъ. Грыць зитхнувъ, обернувся зь трудомъ горилыць, влипывъ очи въ стелю та й спроквола процидывъ кризь зубы:

— Ой якъ бы то... якъ бы то вмерты... такъ якъ люде...

Лежавъ нерухомо на постели зь очыма, звернеными на стелю. Выдко було, що винь думае щось багато, що всяки мріи снуються йому въ голови. Лице його прыбрало супокійный, хочъ сумный выгядь, слъозави очи блыщали. Знаты було, що винь дывыться и ничего не выдыть, бо цилый занятый тымы мріямы. Петро сидивъ тыхо. не рушався, бо бувъ переконаный, що Грыць марыть про щастя...

Грыць хотивъ умерты, бо чувся вже зайвымъ на симь свити. Але хотивъ умираты такъ, якъ люде, не крадькы. Хотивъ розстатыся зь родыною такъ, якъ розстаються писля празныку батько зь родыною, видданою на друге село: тоби тутъ жыты, а мени тамъ,—оставайся здорова.

Грыць уявлявъ соби ту хвылю, колы слабый чоловикъ говорыть до своеи родыны:

— Заклычте мени сусидивъ, най попрощаюся.

Винь уяввъ соби ту хвылю, колы сусиды сходяться до слабого, та й слухать його уважно, наче того, що вже не належыть до сього свита. Грыць поставивъ себе на мисце того слабого и въ свой уяви проговорывъ до сусидивъ, що нобы стоялы коло його постели:

— Сусиды мои люби та мыли! Прощайте мени! Може я вамъ котрому на-перекирь слово сказавъ, може я вамъ котрому зле дило зробывъ. Може я васъ котрого скрывдывъ, або образывъ, або обмовывъ. Прощайте мени! Уже вы видь мене на симь свити ни добра, ни зла не зазнаете. Прощайте мени, Семене!

— Най Богъ простыть!—нобы Семень видповидае.

— И другый разъ.

— Най Богъ простыть.

— И третій разъ.

— Най Богъ простыть.

За кожнымъ разомъ нобы цилується зь Семеномъ по рукахъ.

— Та й вы, Иване, прощайте мени.

— Най Богъ простыть!—нибы Иванъ видповидае.

— И другый разъ... И третій разъ...

Зновъ нибы цилується зъ Иваномъ по рукахъ.

Та й такъ нибы роспрошався вже зъ усима сусидами. Су-
сиды нибы сидѣють на ослинѣ повагомъ и нибы дождываютъ, що
винъ дали говорытыме. А винъ нибы каже соби податы воды, а
дали й говорыты:

— Заки ще жыю, хочу зарядыты своимъ маествомъ, бо я його
зъ собою у грибъ не заберу. А васъ, люби мои сусиды, панове
газды, просю васъ, абы-сте булы свидоми, якъ я заряжую своимъ
маествомъ, абы потимъ диты писля моеи головы не сварылыся,
щобъ по судахъ не тягалься, щобъ не терялы марне працю на
адукативъ. Той помирокъ пидъ горою видказую мойй найстаршій
доньци Васылыни. Тамъ буде зъ пивтора морга. Той помирокъ на
ставыщи видказую мойй другій доньци Ярыни. Тамъ буде лышь
моргъ, але за те липше поле. Решту здаю на сына, на Мыколу: и
хату, и городъ, и помирокъ пидъ синожатямы. Мають мене за те
по-хрыстыянськы поховаты; на вси кошта понесуть диты ривну
часть выдаткивъ. А ты, стара, тулыся пры дитяхъ. Доки Мыко-
ла малолитній и доки дивкы не повиддаються, доты ты, стара,
збираешъ политкы. А въ хати маешъ сыдиты, покы жывота тво-
го. Сынъ мае тебе вдержуваты та й похоронъ тоби справыты, бо
я йому найбильше видказавъ. По мойй смерти, якъ дивкамъ лу-
чатъся люде, виддавай ихъ та й виддилюй имъ пайкы.

Пры симъ слови Грыць нибы видчувае, що найстарша донь-
ка Васылына вже не дуже за нымъ жалуе. Тамъ, у серци глы-
боко, въ самимъ куточку, ворушытыся несвидомо въ неи бажан-
ня, щобъ дьдыя довго вже не карався на симъ свити, щобъ пи-
шовъ туды, куды справывся,—однакъ сього не мыне. Вона мае на
прыкмети парубка. А парубокъ якъ учуе, що дьдыя видказавъ йй
помирокъ пидъ горою, то заразы у пару недиль засватае. Вона
виддилытыся видъ нени, та й стане сама газдуваты.

Грыць нибы почувае, що Васылына такъ соби въ серци ба-
жае, але се його не грызе,—адже живой живе гадае! Винъ радъ
ище зъ того, що такъ йе, бо люде говорытымуть:

— Ади, Васылына Грыцева вже виддається! Та й не дьвно: не-
бижчыкъ лышывъ маетокъ та й диты мають на чимъ газдуваты.

Стаки то булы Грыцеви мріи. Петро сядивъ тыхо, щобъ йому тыхъ мрій не розигнаты. Але Грыць не довго марывъ. Махнувъ рукою та й прошептавъ:

— Та що зъ того!...

Нагадавъ собі мабутъ, якъ теперь ѳе. Помиркивъ тыхъ уже давно всихъ нема. Лышылыся два, але й зъ ныхъ бильша половина спродана, у чужыхъ рукахъ. И ота крышка сьогодни-завтра не його. Довгы на ній таки, що й сто литъ жый, то стилькы не прыробышъ. Щобъ сякъ-такъ оправдаты себе передъ родыною, удававъ, що ще не вмирае. Але бувъ переконаный, що йому никто не вырыть та шо, хочъ бы й одужавъ, то ничего не порадывъ бы.

VIII.

Грыць умеръ изъ початкомъ осени, саме въ найкращу пору, колы на двори нема ни литньої спеку, ни осинньої сльоты, колы сонце на погіднимъ неби грае, та не пече, а легесенькый захидній витеръ обрывае жовкле лыстя зъ деревъ.

На другый день його ховалы. На похоронъ зійшлсся мало людей. Булы сусиды, а зъ дальшыхъ прыйшовъ Сафать, Михайло та Павло. Прыйшла й Варвара зъ Ивановою. Пан-отця ще не було, але бувъ дякъ. Се бувъ одынокый чоловикъ на циле село, що взявъ собі пан-отцеву науку до сердца та й намистъ: *це*, говорывъ—*сіе*, але, розуміється, лышъ у розмови зъ пан-отцемъ. Дякъ бувъ литній чоловикъ, удовецъ, худый та й дуже вже зигнутый. За те його прозывалы—стулений.

— Ходить, дяче, най васъ поцилую!—говорила йому Варвара.

Дякъ подывывся на ню та й мыленько всмихнувся:

— А ну-ну, спробуй!

— Колы жъ бо вы стулений...

— Говоры!—сказавъ дякъ.—Я бъ ище липше вдавъ, якъ молодой...

— Кашляты,—додала Варвара.

Малый Мыкола зъ роздертсю пазухою ажъ геть поныжче пупа бигавъ помижъ люде, де воны ридко стоялы, якъ у лиси помижъ дерева, та й тишывся, що такъ багато людей.

Геть на боци стяла Семеныха зъ Процыхою та й балакалы.

-- Вы булы пры Грыцеви, якъ умиравъ?—запытала Семеныха.

— Таже-жь була. Але якъ конавъ, то не выдила. Кажуть, лышь разъ хлыпнувъ. То такъ сталося на „мли ока“. Мытро сыдивъ коло постели. Якъ Грыць мавъ конаты, то Мытро пытався його за нумера.—Скажить, каже, вуйку Грыцю, яки нумера. Вы теперь вгадаете, та може выиграемо на льотереи.—Десь винъ оте вынись изъ вйсьска, що чоловікъ, якъ конавъ, то вищунъ: може вгадаты нумера.

— Чудасія! Та сказавъ яки нумера?

— Эй, де! Чоловикъ якъ умирае, то мабуть ничого йому не въ голови!

— Та й не признався до самой смерти, що вмирае?—запытала-ся Семеныха.

— Ни.

— Та й до чого йому було таитися? Таже очи выдиль!...

— Та правда, кумо Семеныхо, що не було чого, але се такъ уже, гей изъ збижжямъ. Якъ ударыть слюта зо дви недили на покосы, то чоловікъ знае, що збижжя мусило зростыся. Але якъ хто прыйде зъ поля та й скаже, що збижжя зрослося, то чоловікови такъ прыкро, якъ колы бь першый разъ за те довидався. Ото жь такъ и се.

— Але щб передъ сповиддю, або заразы по сповиди не прыповився?

— Грихы!

Сафать, першый багачъ у сели, курывъ завзято люльку. „Такъ курыть смашно, якъ бы цыцьку ссавъ,“—говорылы за нього. Курывъ теперь смажакъ*); його дистають въ той спосибъ, що зъ питомого поля крадуть лыткы тютюну та й не сушать на сонци, бо теребылюльки **) вздрилы бь, але въ ноци. Высушенный смажакъ задержуе зелену краску, за те винъ за-лехкый до курення. Треба його впередь у люльци запекты, абы бувъ мицнйшый.

Сафать заговорывъ до Семена.

— Я втратывъ сьогодни робочу дныну. Въ мене такой роботы, що де-де! Усе порозчынано...

Мыхайло пидслунавъ та й радъ бувъ, що мае нагоду багачевы въ печинкы зайихаты.

*) Молодой, высушенный тютюнь.

**) Глумлыве призывше акцызныкывъ.

— А тебе жь хто сюды кыкав? Сыды дома та гляды роботы. Може хочеш, абы тоби Грыцыха заплатыла за дныну?

Сафатъ засоромывся:

— Вы чого хочете зь мене, Михайле?! Я не пью до васъ, то не кажить мени—дай Боже здоровля!

— То що, то що таке?—запыталы довокола.

— Адить, люде!—говорывъ Михайло.—Багачъ соби крывдуе, що втратывъ дныну черезъ похоронъ. Скынмося, газды, по крейцарю на багача, бо винъ утратный.

Надйшовъ пан-отець и сказавъ коротеньку проповидь. Шчо мавъ зрештою за пйака багато говорыты?

Колы рушывъ похоронъ, зирвалыся горобци зь бур'яну и зь поплотыны. Жыва, гамирлыва, сира верета здймалася зь берега Грыцевого подвир'я и наче витромъ гнана, перелетила по-надъ дорогу та й сперлася за дорогсю на крислатй, старй грушци. Го-ришнимъ кинцемъ вхопылася за вершокъ грушкы, а долишній пидгнула, а потимъ счезла мижъ гиллямъ. Горобчыкы, якъ бы высыпани зь тои вереты, скакалы по галузяхъ и цвиринькалы.

Заразъ за „деревыщемъ“ ишла Грыцыха, пидпираючыся пальцямы, та й ритмично голосыла:—Господарю мй! На кого ты насъ покыдаеш? На кого ты диты лышаешъ дрибни? За що ты на насъ прогнывався?...

Спывъ дяка заглушывъ ии голосинця. Васылына йшла по-кнюплена, а Ярына плакала. Мыколка йихавъ из-заду за похоронемъ на соняшныку та й бывъ прутомъ импровизованого коня.

Сафатъ обизвався до Семеныхы, що прыпадкомъ ишла зь нымъ поручъ:

— Адить, Семеныхо! Котре щыро жалуе, то не вміе красно голосыты, бо жаль не дае. Таже то сердце краеться. А котрому байдуже, то такъ прыповидае, якъ бы на кныжци читало.

Вси жинкы плакалы. Кожна мабутъ нагадувала соби якусь свою журу та й плакала.

Процыха заговорила до Михайла:

— Ото лышывъ дрибни диты. Шчо зь ныхъ теперь буде?

— Пролетари!—видповивъ Михайло, думаючы, що й Процыха мусыть розумиты се слово.

Процыха здывувалася и нйяково йй стало. На сели люде не знають пытатыся, яке значиння мае котре нове слово. Процыси

здавалося, що їй пам'ять ослабла, колы вона не розуміє Михайловыхъ сливъ.

Задзвонили въ дзвоны. На сели дзвонить паламарь одною рукою та й черезъ вправу выдобувае зъ дзвонивъ якыйсь акцентъ. Пидставыты пидъ голось дзвонивъ яке-небудь чотыро-складне слово, то дзвоны говорытымуть те слово. Черезъ те, що Процыха вдумувалася въ слово: „пролетари“, їй здавалося, що дзвоны такъ и говорять до неи: „пролетари, пролетари“...

Видъ церкви було выдко цвынтарь. Увесь бувъ зарослый деревьямы. Помижъ ными билилися хресты й хрестыкы. Цвынтарь заступавъ собою цилый виднокругъ видъ сходу сонця. Чысте, осинне, голубе небо спускалося надъ цвынтаремъ та й наче входило тамъ помижъ дерева й хресты. Нибы за тымъ цвынтаремъ и не було вже ничого дали на свити...

